

Budenz József indogermán összehasonlító nyelvtudományi munkássága.

BUDENZ JÓZSEF a német származású nyelvtudós, indogermán összehasonlító nyelvésznek készült a múlt század derekán, 1858-ig, a göttingai egyetemen. Ott ismerkedett meg kora sokoldalú tudományos áramlataival, az alapvetők munkásságával, s ott kapott ösztönzést BENEFY TIVADARTÓL, e tudománykörnek nem a legnagyobb, de mindenesetre egyik kimagasló tekintélyétől, aki iránt való szeretetét holtáig megőrizte, halálját Magyar Tudományos Akadémiánkban tartott emlékbeszédében róva le (Emlékbeszédek, IV/2.). Ha tudományos munkásságában BUDENZ nem csatlakozott is tanítómesteréhez egyoldalúan, mégis neki köszönhetette biztos módszerét az összehasonlítás terén, mellyel a magyar nyelvrokonság kutatásának is egészen új irányt tudott szabni. Tőle sajátított el általános elveket, hangfiziológiai alapismereteket, s tőle tanulhatta meg, hogy számos nyelvtudós azért lett rendkívül nagy tévedések áldozata, mert nem rendelkezett megfelelő filológiai képzettséggel. BENEFY tanította ugyanis, hogy „a classica philologia szigorú pontosságra néző iskolájában készült férfiak szereztek maguknak az újabb nyelvtudomány terén érdemet... s mindazoknak, akik annak további megépítéséhez magukban kedvet éreznek, váltig azt kell ajánlani, hogy a kritika és exegesis mestereivel, amilyeneket a classica philologia teremtett, a nyelvi jelenségek gondos szemléletébe és megfontolásába magukat beleavattassák; mert főleg ezáltal válnak képesekké, hogy a nyelvtudomány külön terén is sikeresen működhessenek.” Ez a filológiai iskolázottság, ez a pontosság és kritika jellemzi BUDENZnek már legelső, még az indogermán összehasonlító nyelvtudomány terére szorítózkodó eredeti tanulmányait, amelyekben a maga korához képest meglepő gondossággal kutatja fel és rendezi az anyagot, nagy kritikával mérlegeli adatait és mások felleveseit, s ez teszi becsessé ugyanide vonatkozó bírálatait és ismeretterjesztő dolgozatait is.

De bizonyára van része BENFEYnek abban is, hogy BUDENZ indogermán nyelvtudományi tanulmányai során szükségét érezte, hogy az indogermán nyelvcsaládon kívül is szerezzen ismereteket, mert a más nyelvcsaládokkal való összehasonlítás számos nyelvi jelenség értelmezésében igen jó útmutatásul szolgálhat. Olyan igazság ez, amelyet ma is gyakran hallunk azoktól az indogermanistáktól, akik a mondattan terén fáradoznak, mert azt a körülményt, hogy ezen a területen nem sikerült olyan eredményeket elérni, mint a hang- és alaktanban, annak tulajdonítják, hogy csak indogermán nyelveket ismernek. BENFEY zsidó származású lévén, sémi nyelvekkel is foglalkozott, BUDENZben magyar ifjak barátsága keltett érdeklődést a magyar nyelv iránt, és ebben óhajtván magát kiképezni, rándult le hazánkba, nem is gondolva arra, hogy eredeti tudománykörével csak lazább kapcsolatot fog fenntartani és egész erejét egy új tudomány megalapozásának és kiépítésének fogja szentelni.

Magyarnyelvi ismereteit BUDENZ már legelső művében, a doktori értekezésében is hasznosította. Ebben egy görög képző eredetét és használatát akarta tisztázni, s talán nem tévedünk, ha a tárgy megválasztásában is BENFEY befolyását látjuk. BENFEY maga is szeretettel foglalkozván a tőképző suffixumok megmagyarázásával, bizonyára felhívta a figyelmét a különnyelvi, majd az indogermán eredetű suffixumok összegyűjtésének és megfejtésének fontosságára. Ebben az időben, mikor már megjelent BOPP FERENC tollából az első rendszeres, a szanszkrit—zend—görög—latin—litván—gót és német nyelvre kiterjeszkedő összehasonlító nyelvtan (1833), amikor már POTT FRIGYES ÁGOST kétkötetes alapvető munkájában (*Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 1833—36) a szanszkrit, görög, latin, gót és litván nyelvre támaszkodva hanghasonlító táblázatot is adott és ezzel, valamint pontos hangmegfelelési szabályok egybeállításával nemcsak az etimológiai kutatásnak, hanem a hangtörténetnek is megjelölte az útját, még teljesen elhanyagolták a tőképző-suffixumokat, még az előmunkálatok, az anyag megfelelő összegyűjtése és rendezése sem történtek meg. BUDENZ tehát egészen természetesen érezhette feladatának, hogy tudományos pályáját egy tőképző-suffixum megfejtésével kezdje meg. Doktori értekezését, *Das suffix KÓΣ* (IKÓΣ, AKÓΣ, YKÓΣ) *im griechischen* (90 lap) kedves tanárának ajánlva Göttingában

német nyelven adta ki, de egy másik tanulmánya ugyanebből a tárgykörből *A görög ΔΑΝΟ képzőrül* magyarul jelent meg a MNyszet-ben (IV, 132—141). Ahogy doktori értekezésében és az indogermán nyelvtudomány körébe tartozó további tanulmányaiban felhasználta a magyar és a török nyelvtudomány terén szerzett ismereteit, épen úgy viszont a magyar, az urál-altaji nyelvtudományi munkásságát nemcsak az indogermán összehasonlító nyelvtudományban elsajátított módszer óvta meg nagy tévedésektől, hanem gyakori indogermán nyelvi megfelelők is támogatták. Hogy csak néhány példát említsek, az indogermán igepraefixumokat egyneműeknek tartja és egy kategóriába sorozza a magyar igeekötőkkel (NyK. V, 1—18.), az indogermán számnevek vezethették rá, hogy a tíz alapjául *takan* alakot, a *húsz*-ban két tíz-et keresen (MNyszet V, 23—39), a *mindéltig* határozószó megfejtésében segítségére szolgált a görög *αίεζ* és *αίετ* egymásmellettisége (uo. 450—52), a német *weichbild* eredetével akarja valószínűvé tenni, hogy a magyar *megye*, *vármegye* eredetileg csak a határát jelentette (NyK. II, 307—308), a szanszkrit *hṛdaya* 'tudás' és 'hozzáértés' jelentéseivel bizonyítgatja, hogy a *szív* szó több nyelvben az emberi lélek és elme tulajdonságainak a kifejezésére szolgál (MNyszet VI, 315), s amikor a *kakas* szót hangutánzóknak magyarázza, nem mulasztja el, hogy a görög *ἀλεκτροων* és *ἀλέκτωρ* a latin *gallus*, valamint az ó-felnémet *hano*, német *hahn* akkor legjobbnak tartott s részben ma is helytálló megfejtését vele párhuzamba ne állítsa (uo. 62).

A görög képzőket megvilágító két dolgozatában a lehetőségig összegyűjtötte az anyagot, ami a másodiknál — csak néhány adatról lévén szó — nem jelent nagy érdemet, de annál inkább a *-κος* képzőnél. Jellemzi módszerét az anyagnak jelentés és alapszó szerint való gondos rendezése, a rokon képzőkkel való kapcsolat keresése, nemcsak indogermán, hanem magyar és török analogiákkal való bizonyítás, végül kora tudományos felfogásának megfelelően a szanszkrit nyelv túlbecsülése. A *-κος* képző hang- és jelentésbeli értelmezésében magyar és török adatok alapján vitatja, hogy a *βασιλικός*-félék a *βασιλεύς* (*βασιλε*) és *ka* (így jelentkezik a szanszkritban!) elemből származva jelentésüket nem az eredetileg kérdő (szerinte egyúttal vonatkozó) *ka* névmásnak köszönhetik, mert ebből csak „király aki” jelentést kaphattak volna, nem pedig ezt: „királyhoz illő, megfelelő, ha-

sonló“. A magyarban ugyanis a főnévhez csatlakozó postpositióhoz járul az *i* melléknévképző, mint „*városbani*, in der stadt befindlich, *istentőli*, von gott herkommend, *tréfábólí*, aus herz geschehend“, és ez az *i* azonos a törökben ugyanilyen szerepet játszó *ki* vonatkozó névmással, mint „*elimdeki*, in meiner hand befindlich, *dildeki*, im herzen, *benimki*, der meinige, *anyñki*, der seinige“. E nyelvekben „das ableitungsverhältniss wird nicht sowohl durch das pronomen, als durch die schon vorher angefügte postposition bezeichnet, in *városbani* durch *ban* . . .“, amiből következik, hogy a görögben is helytelenül magyarázzák a képzőt a vonatkozó névmásból. S minthogy a *-νος* képzőt mindig megelőzi az *α*, *ι*, vagy *υ* magánhangzó, ezt a képző lényeges részének tartja, s az egészet két elemre osztva *-ακ-ός*, *-ικ-ός*, *-υκ-ός* képzőbokrokat vesz fel, első tagjukat pedig az *-αδ*, *-ιδ*, *-υδ* abstractum-képzővel nemcsak összeveti, hanem azonosítja is, úgy hogy *τυραννικός* annyi mint „art und weise des *τύραννος*“. Ezt ma egészen másképpen látjuk, mert a *-νο* tényleg indogermán eredetű képző, ha nem is azonos a kérdő-határozatlan névmással, a *κ* és *δ* hang sem függhet össze, de ezek a tévedések egészen természetesen és logikusan folynak az ötvenes évek fonetikai ismereteiből. Az értekezéstől az az érdem nem vitatható el, hogy elválasztotta a képzőt a névmástól — ami aban a korban, amikor az agglutinatio egyedül uralkodó elv, egészen meglepő jelenség — hogy a legkifogástalanabb módszerességgel akar a görögből kiindulva fényt vetni más nyelveknek ugyane képzőjére, hogy különbséget tesz ugyanannál a képzőnél a denominális és deverbális képzés között, hogy az eredet mellett gondosan vizsgálja és számításba veszi a jelentést is.

A *-δανο* képzőről LUGOSSY JÓZSEFnek, a nyelvésznek és archaeologusnak a felkérésére értekezett. Itt is csak a jelentés tisztázása után tér rá a képző alakjára és hangtani értelmezésére. Eljárása tehát ugyanaz, mint a doktori értekezésében. Megállapítja, hogy másodlagos képző, s az általa „kifejezett viszony főképpen a hasonlóság és az eszközlés viszonya, melly két viszonyt, ha egy fogalom alá akarjuk összefoglalni, legegyszerűbben a szoros hozzátartozóság vagy közelállás viszonyának nevezhetnők“. Alakjáról azt tartotta, hogy a görög nem őrizte meg eredetiségében, mert *-ουδανο* és *-ειδανο* alakokon keresztül egy régiebb *-ιδανο* képzőre megy vissza. E magyarázatokkal szemben ma a *-δων*,

-δονος képzővel kapcsolják össze a -δανό-t, de ha hangtani tévedésekkel helytelen útra tért is ez értekezésében BUDENZ, tárgyalásmódja itt is mintaszerű, a jelentésbeli értelmezés pedig kifogástalan.

BUDENZ eredeti munkássága az indogermán nyelvtudomány terén, leszámítva egyetlenegy szófejtő cikkét, melyben a görög ἄρρατος-t a szanszkrit *ram* 'nyugodni' igével és a német *Rast* főnévvel kapcsolja (MNyszet VI, 178—80), csupán két esztendőre, 1858-ra és 1859-re szorítkozik, mindazonáltal e rövid idő alatt a fentebbi két értekezésen kívül néhány etimológiai dolgozat is jelent meg a tollából, nem is szólva arról, hogy már ekkor iparkodott megismertetni hazai közönségünket a német tudomány egyik-másik eredményével. Szófejtései közül egy a KUHN-féle *Zeitschrift* VIII. kötetében (287—293.) látott napvilágot, a többi hazai folyóiratainkban magyar nyelven. A KUHN-féle *Zeitschrift*-ben a latin *facētus* és a gót *frauja*-val összefüggő latin *prōvincia* értelmezését adja. A *facētus* képzőjét elválasztja a *quercētum*-, *rubētum*-étől s **faceo*, **facēre* alapalaktól származtatja, ami nem lehetetlen, ha kétkedéssel fogadják is a mai nyelvtudósok, s mindenestre jobb, mint CURTIUSÉ, aki a latin *fāre*-, *fāma*-féllel kapcsolja. Hibát itt is hangtani tekintetben követ el, mert a *k* hangot *v*-pótlónak véli s a *facētus*-t a *favilla*, *faveo* szócsoporttal közös eredetűnek tartja. Ez ma képtelenség, de amikor még a fonétika és hangtörténet csecsemőkorát élte, amikor csak azt látták, hogy a szanszkrit *gacchati* igével szemben a latinban *venio* áll, a latin *vīvo* perfectuma *vixi*, participiuma *victūrus*, de az összefüggést nem értették, nincs semmi csodálnivaló azon a feltevésen, hogy a *k* hang *v* helyére lépett. A *prōvincia* értelmezésében az eredeti jelentés ('herrschaft, vorsteherschaft') megállapítása után analogiául a magyart említi, amelyben a *Russland* összetételnek második tagja a. m. ország, régi *uruszág* „nichts weiter als herrschaft von *ur* 'herr'." Tehát szerinte nem is összetétel (*prō*—*vincere*), mint mások gondolják, hanem miként a *nūncius* = eredetibb **novincius* a *novus* melléknévből, ezt is **prōvincius* melléknévre kell visszavezetni egy elveszett **prōvus* vagy **provius* alapalakból. Ezt az alapalakot a gót *frauja* 'herr' szóval egyeztetni, amely a gót *fra* = szanszkrit *pra* praepositio továbbképzése, s jelentése 'über etwas schaltet, vorgesetzt ist'. Ezt igen sikerült szószármaztatásnak mondhatjuk, mivel a gót *frauja*

csakugyan összefügg egy indogermán *pro-yos alapalakkal s nem lehetetlen, hogy a latin *prōvincia-t* is ebből kell származtatni.

BUDENZ két hazai tanulmányában is fejt meg indogermán nyelvi etimológiát. Az egyik még a *Tanodai Lapok* 1858-i évfolyamában *Tithonos mythologiai jellemzéséről* szól, a másik a MNy-szet IV. kötetében (64—75), 1859-ben *Az indh (andh) igegyők görög tulajdonnevekben* címen jelent meg. Mindkettő mitológiai neveket magyaráz, s az akkor még igen kezdetleges összehasonlító mitológiának a hatását mutatja. Ezt az új tudományt KUHN ADALBERT alapította meg, ő magyarázta meglehetősen önkényesen és túlzóan természeti jelenségekből a mítoszokat, de BUDENZRE bizonyára nemcsak ő hatott a folyóiratával, hanem része van benne CURTIUS ERNŐNEK, a kiváló régésznek és történetírónak is, aki tanár volt Göttingában, s ha nem volt is mitológus, okvetlenül felhívta előadásai során figyelmét erre a nyelvi archaeológiával szoros kapcsolatot tartó új tudományágra. Valószínűvé teszi ezt az a körülmény, hogy BUDENZ eljárása CURTIUSNAK az összehasonlító mitológiára sok tekintetben emlékeztető módszerrel írt *Anecdota Delphica-jára* (1843) is vall, mert névelemzésében a mondai elemet kutatja s ezt hozza összhangba hangtörténeti eredményeivel. E névelemzésekkel BUDENZ a mitológiai nyomozásnak óhajtott szolgálatot tenni. Hogy görög mitológiai neveket elemez, bizonyára CURTIUSNAK tulajdonítható; hogy az ó-ind hagyományok jelentőségét túlságosan sokra becsüli, BENFEY hatása, aki nemcsak az ó-ind szókincs gyűjtésével és nyelvtan szerkesztésével szerzett érdemeket, hanem maradandót alkotott a *Pañcatantra* fordításával és hozzáírt kötetnyi, a mese keletkezését és elterjedését tárgyaló bevezetésével is.

Első értekezése *Tithonos* mondai ismertetésével indul, s igen helyesen csak a legrégebb, a homerosi hagyományra támaszkodik és kikapcsolja a későbbi mondai elemeket. Mint leglényesebbet azt ragadja ki, hogy „f é n y e s” *Tithonos* ágyát neje, Eos, a hajnalpír istennője, reggelenként elhagyja, kiemelkedvén az Oceanusból, hogy világot hozzon isteneknek és embereknek. Ebben a fényes valamiben PRELLERREL szemben nem a nap allegóriáját látja, mert a nap sohasem hímnemű, hanem a kevés homerosi hagyomány és a névelemzés alapján *Tithonost*, az égőt, a fénylőt, egy napisten elnevezésének tartja. Szerinte a név alapszava *Tiθ-* s ez a szanszkrit *dīdh-*, *dīdhi-* 'égni, fényleni' igével

függ össze. Azonban a *Tithonos* nem egyeztethető a τῆρώ 'nap' főnévvel, mint BUDENZ hiszi, s a szanszkrit *dīdhi-* alapjelentése sem 'égni, fényleni', hanem 'észrevesz, szemlél, tűnődik, kíván'.

Az *indh* (*andh*) igegyökről szóló értekezése is mitológiai névfejtegető kísérlet. Ebben a szanszkrit *indhē*, pass. *idhyate* és a görög αἴθω igét **aidh-* alapalakra vezeti vissza, s először a jelentést vizsgálva ismerteti ez indogermán alapalak egész szócsaladját, elágazását. A 'fénylés, égés' jelentésből a KUBN-féle eljárásnak megfelelően már eleve feltételezi, hogy mitológiai lények, kivált istenek elnevezésére szolgálhatott. A mondai elem figyelembe vételével eljut 'Αθήνη-hez, a „fénylő istenség“-hez s participiumi alakot lát benne a szanszkrit *-āna* képzővel, továbbá 'Ισμηγρός- és 'Ισμηγή-hez, melyben szerinte a szanszkrit *-māna* képző jelentkezik. Ide vonja végül a fentebb is tárgyalt Τιθωνός nevet, mint az *indh-* kettőzését, a Τιτάν, Τιτάνες vagy Τιτῆνες alakokkal együtt. Ha ezeket ma másként értelmezzük is ('Ισμηγρός < **ais-*, Τιτάν pedig a sistergést, pattogást, sercegést utánzó különnyelvi *τιτι alapalaktól), a magyarázat logikussága és szellemessége nem tagadható meg.

1860-tól kezdve Budenz egész erejét a magyar nyelvrokonság kérdésének szentelte, az indogermán nyelvek körébe vágó eredeti értekezést többet nem írt. Azonban ez nem jelenti azt, hogy teljesen szakított az indogermán összehasonlító nyelvtudománnyal. Sőt továbbra is fenntartotta vele kapcsolatát, nemcsak figyelemmel kísérte és lehetőleg hasznosította is további eredményeit a magyar nyelvtudományban, hanem mint addig is, megfelelő bírálat keretében még majd egy évtizedig meg is ismertette hazai nyelvészközönségünket néhány különösebb érdeklődésre számot tartó munka lényegével. Nemcsak első, még 1859-ben közzétett, hanem későbbi bírálati, mások szófejtéseihöz való hozzászólásai, azok kiigazításai is mutatják, mennyire otthonos maradt széleskörű urál-altaji nyelvtudományi munkássága mellett az indogermán összehasonlító nyelvtudomány területén is. Éles szemmel választja szét a helyes szómagyarázatokat a helytelenektől már 1859-ben az INGERSLEV latin szótárán alapuló, de FREUND, KLOTZ, GEORGES és SCHELLER szótárát is szemmel tartó FINÁLY—REGÉNYI-szótár ismertetésében (MNyszet IV, 161—174, 241—258), majd CURTIUS GYÖRGY *Grundzüge der griechischen Etymologie* című művének kissé erős, bizonyos mértékben nem

is igazságos bírálatában (uo. 351—368), végül MIKLOSICH FERENC-nek, a kiváló szláv nyelvtudósnak *Lexicon palaeoslovenico Latini-um* (NyK. I. 306—316), *Die slavischen Elemente im Rumänischen* (uo. II, 468—476.) és *Die fremdwörter in den slavischen Sprachen* (uo. VI, 299—318.) címen megjelent nagy munkáiról szóló, egész tanulmányt kitevő ismertetéseiben. CURTIUSnak még nem ismerte fel nagy jelentőségét, csak gyengéit tette bírálat tárgyává. Tagadhatatlan, hogy ismertett műve nehézkes, nem áttekinthető, nincs szótárilag szerkesztve, méltán kifogásolható, hogy etimológiai rendszere „nem a szavak lényeges alapjából, a' határozott értelmű gyökből, hanem egyes, magában még nem értelemmel bíró, de azokban előforduló hangzókból indul ki“, ellenben hangtani rendszeréről csak a szeretett tanára *Griech. Wurzellexicon*-jának a tekintélyét féltő elfogultság állíthatja, hogy „igen silány“, mert ha elvei miatt később méltán érték is támadások, a görög hangtannak már ebben az első kiadásában is értékes szolgálatot tett CURTIUS, mikor egyes szavak és szócsaládok alapján a görög hangok viszonyát vizsgálta más rokon nyelvek és az alapnyelv hangjaihoz. MIKLOSICH műveit már a magyar nyelvtudós szemével vizsgálta sokkal nagyobb elfogultlansággal, azonban hozzászólásait a mai nyelvtudomány sok esetben nem igazolná, egyebek között azért sem, mivel a magyar nyelv hatását a szlávra MIKLOSICH-csal szemben lényegesen kevesebbre becsüli, viszont a szláv befolyást túlozza, s ezzel bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy egy több mint félszázadig uralkodó irány sokat megtagadott eredeti szókincsünkből, valamint képzőnkből is, és szláv eredetűnek magyarázott egészen más nyelvtérületről származott jövevényszavakat.

Rendkívül tanulságos az a mód, ahogy a CZUCZOR—FOGARASI-szótár és MÁTYÁS FLÓRIÁN nyelvhasználati módszerét és törekvéseit kárhóztatva 1867-ben a NyK. II. kötetében (51—57) *A magas—magnus-féle magyar—árja hasonlat* képtelenségét bizonyította. Rámutatott arra, hogy az indogermán nyelvekben a n a g y és m a g a s fogalmakat mindenütt különbözőképen fejezik ki (szanszkrit *mahat* — *ūrdhva!*, görög μέγας — ὕψηλος, latin *magnus* — *altus*), az altaji nyelvekben pedig a n a g y és s o k „űgyszólván eredeti synonymusok“.

Hangtörténeti és fonétikai kérdésekkel eredeti dolgozatban nem foglalkozott, azonban van néhány idevágó ismertetése is.

A Tanodai Lapokban már 1859-ben megbírált két szorosán összefüggő értekezést. Az egyik RAUMER RUDOLF tollából *Die sprachgeschichtliche umwandlung und die naturgeschichtliche bestimmung der laute*, a másik BRÜCKE ERNŐ tanulmánya *Über die aspiraten des altgriechischen und des sanskrit*. Mindkét értekezés a *Zeitschrift für österreich. Gymnasien* 1858-i évfolyamában jelent meg. BUDENZ először RAUMERnek e folyóiratban és BRÜCKEnek még a *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute* c. művében közzétett hangfiziológiai rendszerét ismerteti, azután a szanszkrit és a görög aspiraták kiejtésével foglalkozik. RAUMER már helyes irányba terelte ennek a kérdésnek a megoldását, de BUDENZ még vele szemben is a leglogikusabban a mai álláspontot képviseli. Tagadja, hogy az aspiraták a görögben és a szanszkritban zárhangból és hozzájuk kapcsolódó „a spiranshangúság körébe“ átment mássalhangzóból állanak. Szerinte a szanszkritban mindig, a görögben pedig egy ideig zárhang és *h* kapcsolata volt az aspirata, és ezt a kétségtelenül helyes álláspontját egyrészt azzal bizonyítja, hogy a kettőzések a kettőző szótagban zárhangot tartalmaznak az aspiratio elveszése után: szanszkrit *dadhāu*, *bibharmi*, görög *πέπευγα*, másrészt hogy a szanszkrit participium, a *hita* nem lehetne *dhā-* gyökérből, ha ennek a szókezdő aspiratája *d* és foghangú spirans kapcsolatából állt volna. Ebből az ismertetésből BUDENZnek igen józan elveit is megismerhetjük, ha ezek nem eredeti elgondolásai is. Tudjuk, hogy BOPP úgy beszél a nyelvről, mintha élő lény volna, szellemében, még egyes szavakban is szándékot lát, GRIMM és a romantikusok szerint a nyelvszellem titokzatos ösztönéből fakad a hangváltozás, s ha HUMBOLDT azt tanítja is, hogy a nyelvek voltaképeni megteremtői a nemzetek, valamennyi egyén összesége, de azért a nyelvek mégis egyének alkotásai, mert a nyelvek csak az egyéneken keletkeznek, mindazonáltal RAUMER vallja először, hogy a nyelvszellem nem független az embertől, a nyelvi változásokat az emberek viszik keresztül. Ugyanerre az álláspontra helyezkedik BUDENZ is, mivel „alaptalan eljárás... a nyelvszellem rejtélyes, mysticus működéséből magyarázgatni a nyelvhangok átídomulását. Mert utoljára mégis az emberek azok, kik a változásokat véghez vitték, kik nélkül a nyelvszellem semmit sem tehet.“ BUDENZ az élő nyelvjárások fontosságát is érzi a nyelvtörténeti kutatásban, mert „a most élő nyelvjárások alapos tanul-

mányozása általi hangváltásokat is tekintve — a mostani egymással együtt a történeti egymásutánra is következtethetni.“ Ez az elv bizonyára nem csupán RAUMERnek, hanem GRIMMnek is tulajdonítható, akit az élő nyelvek és nyelvjárások megfigyelése vezetett a germán hangmozdulás megmagyarázására. E bírálata után két évre, 1861-ben a MNyszet VI. kötetében (157—162. és 163—165) MEYER LEÓNnak, majd 1864- és 1865-ben a NyK. III. (311—320) és IV. (472—478 l.) kötetében EBEL HERMANN VILMOSnak, a *Grammatica Celtica*-járól nálunk is ismert nyelvtudósnak két-két hangtörténeti dolgozatával foglalkozik. Meyer egyik tanulmánya *Die griechisch-lateinische vocale* címen a görög-latin magánhangzó-rendszer egyezéséből a század végéig uralkodó elméletet állít fel a görög-latin nyelvegységről, másik értekezése, *Vocalvorschlagn, vocalzerdehnung, distraction, ὄρω* és ὄρω között ὄρω közvetítő alak felvételével óhajtja megoldani a görög epikus szétvonás kérdését. EBELnek *Zur Lautgeschichte* címen megjelent két dolgozata közül az első a szanszkrit, görög, latin és német „alap-mássalhangzók“ rendszerét, a második a *kt, pt* és *ks, ps* mássalhangzó-csoportot tárgyalja. Az utóbbi szerzőről írt bírálatok nagyszámú magyar, azaz finnugor megfelelően kívül BUDENZnek a hangváltásokról vallott elvénél fogva is számot tarthatnak érdeklődésre: „a nyelvhangok változásai nem a nyelvek oktalan szeszélyéből, hanem alaktani szerkezetükben rejlő némely tényezőkön kívül főleg általános physiologiai viszonyokból erednek, melyek lényegesen azonosak lévén különböző családbeli nyelvekre nézve is, nem lehet, hogy sokszor e különböző nyelvtérekben hasonló okból támadt hasonló hangváltások ne mutatkozzanak.“ Ez egyrészt RAUMERre utal, aki felismerte a hangfiziológia jelentőségét a hangkutatásban, másrészt — ha kissé módosulva is — SCHLEICHER ÁGOSTnak fiatalkori tanítására emlékeztet, hogy a hangtörvények minden nyelvben azonosak.

BUDENZ ezeken kívül még egy alkalommal, ugyancsak a NyK. IV. kötetében (478) szentel néhány sort az indogermán nyelvek körébe tartozó hangváltásoknak, mikor KUHN ADALBERTnek a saját folyóiratában (XIV.) megjelent kis cikkét ismerteti arról, hogy a latin *br* (*ruber, cribrum*) a *-bro* képzőben *tr*-ből (helyesebben *dhr*-ből) ered és a *-bro* képzővel rokon a *-bulo*.

Elsősorban oktatás célját szolgálja a Tanodai Lapok 1859-i évfolyamában *A görög accentus elnevezései s azok magyarázása*

ról szóló kis dolgozata. Ha a BUDENZ ajánlotta elnevezések — *éles* (acutus), *közép* (gravis), *leszálló* (circumflexus) — nem mentek is át a magyar nyelvtudományi terminológiába, a magyar művelt közönség számára igen értékes volt, amit a görög hangsúly mibenlétéről, a magyar hangsúlytól való különbözőségéről és a szótaghangsúly fajairól adott elő.

Van BUDENZnek a mondattan körébe vágó értekezése is, mégpedig a MNyszet V. kötetében (486—515): *A szanszkrit igeidők a magyarhoz viszonyítva*. A kérdéshez ösztönzést a HUNFALVY és FOGARASI közt lefolyó vita adott „a magyar igeidőknek régibb irodalom nyomán helyesebb és szabályhoz ragaszkodóbb” használata tekintetében. BUDENZ HUNFALVY felfogását támogatva a görög igeidőket a magyar nyelv szempontjából tárgyalja, hogy elkerültesse az idegenszerűséget és pontosságra sarkalja a görög és latin írók fordítóit. De mielőtt rátér erre, keresi az ősnyelvnek tulajdonítható egyezéseket a görög és más indogermán nyelvek közt, ezért a legfőbb tekintélyhez, a szanszkrit nyelvhez fordul, s az igeidők megfigyelésével eredetiben és bőséges megjegyzésekkel kísért fordításban a Pañcatantra egy meséjét közli, mivel a praeteritumok itt fordulnak elő leggyakrabban. A szanszkrit igeidők vizsgálatában nagyobbrészt, a megfelelő magyar fordításban pedig teljesen magára volt utalva, mivel a szanszkrit mondattan abban az időben még nem volt kellőképen feldolgozva. A szanszkrit kettőzött perfectumról azt vallja, hogy alakilag megfelel ugyan a görög kettőzött perfectumnak, de jelentésben nem vele, hanem inkább a görög aoristossal egyezik meg. Ebből természetesen azt következteti, hogy a görög nyelv az igeidők használatában nem őrzi az indogermán állapotot.

Befejezésül még egy bírálatáról, egy nagyobb értekezéséről és néhány kis cikkéről kell megemlékeznünk, amelyekben megvédte az altaji nyelveket az indogermán nyelvtudósok elfogultságával és ebből folyó következtetéseivel szemben. A bírálat GRASSMANNnak a KUHN-féle *Zeitschrift* XII. kötetében *Über die casusbildung im indogermanischen* címen megjelent tanulmányáról a NyK. II. kötetében (319—320), a nagyobb értekezés *A magyar meg igeiktől* ugyanott (161—188) jelent meg. A bírálatban azok ellen a német nyelvészek ellen, köztük STEINTHAL ellen fordul, akik „az árja (= indogermán) nyelvcsoport flexios volta-

ban magasraemelő előnyt látnak az altaji nyelvek agglutinatioja fölött.“ Alkalmat ad erre, hogy GRASSMANN az agglutinációs elmélet szellemében a casusvégzeteket névmásokból és praepositiókból származtatja, tehát az „árja casus végzetek nem valami névtöbblől eredő dynamicus kinövések, hanem eredetileg csak olyan a szótó végéhez tapadó viszonyító ragok, mint akármely altaji nyelv tisztán elválasztható casusragjai vagy postpositioi“. A magyar *meg* igekötőről szóló értekezése ZAHOUREKnek *Die Fremdwörter im Magyarischen* című tanulmányával száll vitába, aki indogermán nyelvek hatásának tartja, hogy a magyarban a névelő a mutatónévmásból keletkezett, hogy a felsőfokot a középfok elé tett *leg-* szócskával képezzük, hogy a jövőidő összetétel *fog* segédigével, s hogy az igék elválasztható praefixumokkal vannak összekapcsolva. BUDENZ ebben a nagy tanulmányon alapuló és mélyen járó értekezésében éppen a magyarral legtöbbet érintkező nyelvekkel, a latinnal és a szláv nyelvekkel bizonyítja ZAHOUREK állításainak a képtelenségét. A kis cikkek közül egy a NyK. VI. kötetében (318—320) *Árja nyelvészek elfogultsága* címen SCHLEICHERnek 1865-ben megjelent tanulmánya, *Die Unterscheidung von nomen und verbum in der lautlichen Form* ellen szól, aki szerint csak az indogermán nyelvekben „fejlődött ki a névszó és ige megkülönböztetett categoriainak öntudatos és tiszta felfogása“, három, mégpedig a MNyszet VI. (391), a Tanügyi Lapok 1867-ben megjelent I. és a NyK. XVI. kötetében (322—323) rámutat arra, hogy semmi szégyelnivaló sincs abban, ha egy nyelv nem különbözteti meg a grammatikai nemeket. A Tanügyi Lapokban OSWALDnak *Das grammatische Geschlecht und seine sprachliche Bedeutung* című tanulmányát, a NyK. XVI. kötetében pedig ugyanennek SCHLEICHERTŐL a *Gesammelte kleine Schriften*ben megjelent ismertetését teszi bírálat tárgyává és saját fegyverüket fordítván ellenük példákkal bizonyítja, hogy az indogermán nyelvek sem különböztetik meg mindig alak szerint a különböző nemű szavakat, sőt ugyanaz a szó hím- és nőnemű egyaránt lehet (ὁ és ἡ θεός).

SZIDAROVSKY JÁNOS.